

KƏND TƏSƏRRÜFATINA DÖVLƏT YARDIMININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SAĞLAMLAŞDIRILMASININ ROLU

D.Ə.NURİYEV, dissertant
Azərbaycan ETKTİ və TI

Sosialist istehsal münasibətlərinin dağılması fonunda Postsovet məkanında yaranmış müstəqil dövlətlərin formalaşan milli iqtisadiyyatı dərin böhran vəziyyətinə düşmüşdür. Çoxşaxəli böhran aqrar sahədən də yan keçməmiş, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində destruktiv tendensiya yaranmışdır. Aqrar sahənin maliyyə vəziyyəti pisləşmiş, maddi-texniki resurslarla təchizat sistemi dağılmış istehsal potensialından istifadə səviyyəsi aşağı düşmüşdür. Təbii ki, bütün bunlar öz növbəsində fizioloji normalara müvafiq olaraq əhalinin qida məhsullarına tələbatının təmin edilməsində çətinliklər yaratmış, daxili bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin və dövlətin ərzaq ehtiyatlarının azalmasını şərtləndirmişdir.

Kənd təsərrüfatında böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılması institusional dəyişikliklərin uzunmüddətli səmərəli xarakter daşması, kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi, daxili və xarici bazarlarda yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması aqrar sahəyə dövlət yardımının həyata keçirilməsini obyektiv zərurətə çevirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olma ərəfəsində hər bir dövlət xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində öz üzərinə müəyyən öhdəliklər və ondan doğan məhdudiyyətlər götürür.

Keçid dövründə iki problemi optimal şəkildə həll etmək məcburiyyətində qalır. Bunlardan birincisi, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyasına istiqamətlənmiş liberal siyasətin həyata keçirilməsi, ikincisi isə aqrar sahəyə dövlət dəstəyini nəzərdə tutan fəal aqrar proteksionizm siyasətinə üstünlük verilməsidir. Fikrimizcə, aqrar sahəyə dövlət himayəsinə üstünlük verilməsi optimal liberal siyasət, bu problemin həllinin son dərəcə səmərəli variantı ola bilər.

Aqrar proteksionizm ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsasını təşkil edir ki, bu da hətta normal şəraitdə belə ölkənin milli təhlükəsizliyinin ən mühüm komponentidir. (1. səh.558)

Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın ərzaq idxalından asılılığının yətlərliliyi, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyə olması kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən hər-tərəfli dəstək verilməsi zərurətini yaradır.

Dövlət dəstəyi aqrar sahənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qloballaşma prosesinin zərərli təsirlərini effektiv şəkildə neytrallaşdırmaq məqsədilə kənd təsərrüfatında aqrar proteksionizm siyasətinin həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın ərzaq asılılığını aşağı sala bilər.

Bazar iqtisadiyyatının prinsipləri nəzərə alınmaq-

la dövlətin aqrar sahənin fəaliyyətinə müdaxiləsi ilə bağlı dünya təcrübəsində çoxsaylı səmərəli vasitələr və metodlar mövcuddur. Aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin dünya praktikasında geniş yayılmış metodlarına vergi və gömrük siyasəti, güzəştli kreditlərin verilməsi, eləcə də ixraca meylli aqrar strukturlara, daxili bazara davamlı olaraq məhsul çıxaran əmtəə istehsalçılarının büdcədən subsidiyaların ayrılması, istehsalın stimullaşdırılmasının səmərəli formalarının seçilməsi, dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına aqrar sahədə məqsədli proqramların, o cümlədən kənddə sosial sahənin inkişafına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. aiddir.

Bütün bunlar təkcə aqrar sahənin inkişafına yardım göstərilməsini deyil, həm də əmək qabiliyyətli əhalinin kənd yerlərində məskunlaşmasını təmin etməyə xidmət edir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının təminatlı qiymətlərlə satışının təşkili üçün dövlət sifarişləri mexanizmindən geniş istifadə edilməsi aqrar sahəyə dövlət yardımının səmərəli təşkilatı metodu sayılır. Bu məqsədlə uzunmüddətli dövlət proqramı çərçivəsində kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının qiymətlərinin paritetinin qorunub saxlanması və inhisarçılıq meylləri məhdudlaşdırılmasına yönəlik tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənddə yerli sənayenin inkişafına dövlət tərəfindən iqtisadi stimulaşdırılması sahənin dayanıqlı inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bütün bunlar isə öz növbəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə bağlı xərcləri azaltmağa, kənd əhalisinin məşğulluğunu yüksəltməyə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artmasını təmin etməyə imkan verir, nəzərə almaq lazımdır ki, kənd yerlərində yeni iş yerlərinin yaradılması şəhər yaşayış məntəqələri ilə müqayisədə xeyli ucuz başa gəlir.

Transformasiya şəraitində aqrar sahədə dövlətin həyata keçirdiyi himayəçilik fəaliyyətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də səmərəli fəaliyyət imkanlarına malik aqrar bazar infrastrukturalarının formalaşdırılmasıdır. Bu infrastrukturalar aqrar bazarın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə, istehsalçı və istehlakçılar arasında qarşılıqlı zəruri əlaqələrin formalaşmasına əlverişli şərait yaratmaqla məhsulların satışı, daşınması və çatdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərir. Bu baxımdan aqrar iqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ixtisaslaşdırılmış torpaq, maddi-texniki resurslar bazarının formalaşdırılmasına dövlət tərəfindən təşkilati, texniki və iqtisadi yardımlar göstərilməsi keçid dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (2. səh.417.)

Keçid dövründə aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin ən geniş yayılmış metodlarından biri də kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə emal müəssisələri arasında iqtisadi paritetlik əsasında integrasiya münasibətlərinin formalaşmasına yardım göstərilməsidir. Aqrar sahədə integrasiya münasibətlərinin bazar təsərrüfatçılıq sisteminin tələblərinə uyğunlaşdırılması azad rəqabət mühitinin inkişafını özündə əks etdirir.

Aqrar sahəyə dövlət yardımı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların hüquqlarının məmur özbaşınalığından və kriminal strukturların fəaliyyətindən qorunmasına, kənddə təsərrüfatçılıqla məşğul olan subyektlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə yönəlmiş fəaliyyəti də özündə əks etdirir. Xüsusi mülkiyyətin qorunması, torpaq bazarının formalaşdırılmasına yardım göstərilməsi və s. aqrar sahəyə dövlət yardımının qanunvericilik təminatını təşkil edir. Təbii ki, bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, torpaq milli sərvətdir və onun münbitliyinin qorunmasına dövlət tərəfindən yardım göstərilməlidir.

Torpaq resurslarının qorunub saxlanması, onun münbitliyinin yaxşılaşdırılması meliorasiya və irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsindən bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan torpaq resursların təkrar istehsalı və onlardan səmərəli və məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsinə yönəlik tədbirlər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilir.

Inkişaf etmiş ölkələrin praktikası göstərir ki, aqrar sahədə yaranmış neqativ tendensiyalar daha çox iqtisadi və siyasi sistemin transformasiya şəraitində xüsusilə aktuallaşır. Bu proses əsas etibarilə makroiqtisadi siyasətdə yol verilən qüsurların, aqrar iqtisadiyyatın sahə strukturlarında baş verən disproporsiyaların, iqtisadiyyatın yüksək gəlirli sahələrinə maliyyə resurslarının axını nəticəsində daha da aktuallaşır. Müasir şəraitdə aqrar siyasətin formalaşması aqrar-sənaye kompleksində makroiqtisadi şəraitin maksimal uçotunun aparılmasından, ölkənin ərzaq bazarındakı mövcud situasiyadan bilavasitə asılıdır.

Aqrar sahəyə dövlət yardımı kənd təsərrüfatının bütün strukturlarında əmək ehtiyatlarından və bütövlükdə istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən bilavasitə asılıdır. Aqrar sahəyə dövlət yardımı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasına, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahəyə dövlət dəstəyi sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən keçid dövrünü yaşayan postsosialist ölkələrində istifadə edilməsi tamamilə mümkündür. Təbii ki, bu halda hər bir ölkənin etnik-milli xüsusiyyətləri ənənələr, təbii-iqtisadi şərait, iqtisadi sistemin tipi və xarakteri nəzərə alınmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda həyata keçirilən transformasiya yönümlü dəyişikliklər aqrar sahəyə, daxili aqrar bazara dövlət müdaxiləsinin ənənəvi xarakter daşıyan forma və metodlarının da dəyişməsinə şərtləndirmişdir. Dövlət ümumiyyətlə keçid dövründə

bazar münasibətlərinin tənzimləyicisi kimi çıxış etməlidir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, aqrar iqtisadiyyatda dövlət stimullaşdırıcı rolunun gücləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər aşağıdakı istiqamətləri özündə əks etdirməlidir:

aqrar iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri ilə dövlət arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın yaradılması və onun dəstəklənməsi, aqrar kapital yığımının formalaşdırılması, aqrar iqtisadiyyatda davamlı artımın təmin edilməsi, yerli kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının qorunması məqsədilə vergi, pul, kredit, gömrük-tarif, investisiya siyasətinin köklü şəkildə yenidən qurulması;

müxtəlif səviyyələrdə təsərrüfat subyektlərinin maraqlarının daha sıx şəkildə əlaqələndirilməsi məqsədilə iqtisadi tənzimlənmənin forma və metodlarının dərinləşdirilməsi;

aqrar sferada elmi-texnoloji potensialın formalaşdırılması və inkişafına yardım göstərilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatında dövlət sahibkarlığının stimullaşdırılması. (3. səh. 85-86)

Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısının mənafeələrinin qorunmasına yönəlmiş fəaliyyət aqrar sahənin dövlət tərəfindən tənzimlənməsində xüsusi yer tutur. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların mənafeələrin qorunması daxili bazarda yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Inkişaf etmiş ölkələrin praktikasında dövlət kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların və istehlakçıların iqtisadi mənafeələrinin optimal şəkildə əlaqələndirilməsini təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, istehlakçıların və istehsalçıların mənafeələri heç də həmişə üst-üstə düşmür.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi onların maliyyə vəziyyətindən və inkişaf perspektivlərindən asılı olaraq diferensiasiya edilməlidir. Yüksək iqtisadi səmərə ilə işləyən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına üstünlük verilməsi aqrar sahəyə dövlət yardımının başlıca prinsipi olmalıdır.

Aqrar sahə dövlət yardımı kompleks tədbirlər sistemini özündə əks etdirir. Bu sistemdə iqtisadi amillərlə yanaşı təşkilati metodlardan da istifadə ön plana çəkilməli və həmin metodların integrasiyası təmin edilməlidir. Bu baxımdan aqrar sahəyə dövlət yardımının həyata keçirilməsində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların maliyyə sağlamlaşdırılması ön plana çəkilməlidir.

Aparılan iqtisadi tədqiqatlar və dünyanın inkişaf edən ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, müəssisələrin öz fəaliyyətini zərərle başa vurması, onların yenidənqurma, sağlamlaşdırma prosesi, demək olar ki, dövrü xarakter daşıyır. Odur ki, müasir şəraitdə respublikamızda da kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müflisləşməsi haqqında xüsusi qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Bu aktların hazırlan-

ması zamanı aşağıdakı faktorlara önəm verilməlidir.

Birincisi, qəbul edilmiş qanunvericilik aktı kənd təsərrüfatı müəssisələrinin kütləvi şəkildə ləğv edilməsilə nəticələnməməlidir. Həmin akt eyni zamanda kənd təsərrüfatı istehsalçıların öz maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini bərpa etmək imkanlarını reallaşdırmalıdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müflisləşməsi haqqında qanunvericilik aktında kənd təsərrüfatı istehsalının və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri öz əksini tapmalıdır. Belə ki, əsas məqsəd, əvvəlki qanunvericilik aktlarında olduğu kimi, müəssisənin ləğv edilməsi və fəaliyyətinin dayandırılması deyil, onun sağlamlaşdırılması, daha doğrusu maliyyə rehabilitasiyasıdır.

İkincisi, bu qanun kənd təsərrüfatı istehsalçıların maraq və mənafeələrinə zidd olmamalı, onları müflisləşmə vəziyyətinə gətirib çıxarmamalıdır.

Üçüncüsü, torpaq kənd təsərrüfatında başlıca istehsal vasitəsi olduğundan, ondan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı prosesinin, səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində istifadə edilməlidir. Kənd təsərrüfatı müəssisələri müflisləşmə təhlükəsi qarşısında qaldığı hallarda belə, torpaq kənd təsərrüfatı dövrüyəsindən çıxarılmamalıdır.

Dördüncüsü, nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müflisləşməsi zamanı kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan əhali öz stabil məşğulluğunu və gəlir əldə etmək imkanlarını itirir.

Beşincisi, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müflisləşməsinin hüquqi rejiminin müəyyənləşdirilməsi zamanı kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri, onun təbii-iqlim şəraitindən və istehsalın mövsümlüliyündən asılılığı nəzərə alınmalıdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müflisləşməsi haqqında qəbul edilməli olan yeni qanunvericilik aktı eyni zamanda bazarın, hər bir təsərrüfat subyekti öz-özünü saxlamaq prinsipi ilə yanaşı, həm də aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsinin obyektiv zəruriliyini də özündə əks etdirməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində belə hökumət yerli kənd təsərrüfatı istehsalçılarına müvafiq yardımlar göstərir. Bu yardımlar istehsalçıların fəaliyyətinin davam etdirilməsi və bütövlükdə ölkə əhalisinin yerli kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində əsas etibarlı ilə kənd təsərrüfatı müəssisələrini müflisləşmiş elan etməzdən əvvəl onların maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması, daha doğrusu, onların maliyyə rehabilitasiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Bu zaman kreditorların ümumi yığıncağında aşağı-

dakı məsələlərə diqqət yetirilir:

1. Təsərrüfatın qısa xarakteristikası:

-torpağın keyfiyyət tərkibi və onun kadastr xarakteristikası;

-əkin sahəsinin strukturu;

-təsərrüfatda mövcud heyvandarlıq kompleksinin vəziyyəti;

-satılmaq imkanlarına malik olan istehsal potensialının mövcud vəziyyəti;

-kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi pasportu.

2. Reabilitasiya üzrə istehsal proqramı:

-kənd təsərrüfatı istehsalının sahələr üzrə ixtisaslaşmasının müəyyənləşdirilməsi və onun səmərəli inkişafı;

-əkin sahələrinin strukturunun optimallaşdırılması heyvanların baş sayının müəyyənləşdirilməsi, bazar konyunkturu nəzərə alınmaqla təsərrüfatın özünütəminat imkanlarının qiymətləndirilməsi;

-məhsul istehsalı;

-keyfiyyət göstəriciləri.

3. Maliyyə-iqtisadi göstəricilər:

-məhsulların satışı vəziyyəti;

-istehsal edilən və satılan məhsulun maya dəyəri;

-satışdan pul gəliri;

-mənfəət;

-rentabellik səviyyəsi;

-mənfəətin bölüşdürülməsi.

4. Maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılması ilə bağlı hesablamalar:

-kreditor borclarının qaytarılması mənbələri, o cümlədən mənfəət hesabına, debitor borclarının qaytarılması hesabına əlavə əmlakın reallaşdırılması hesabına;

-kreditləşmənin müxtəlif yollarından istifadə, o cümlədən özünü-maliyyələşdirmə, kreditlərin investisiyalasdırılması, kənd təsərrüfatında lizin xidməti və s.

5. Təsərrüfatdaxili münasibətlərin təkmilləşdirilməsi:

-investorların və kreditorların təsisçiliyi ilə filial müəssisələrinin yaradılması;

-istehsalın seqmentləşdirilməsi;

-kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yenidənqurulması və onun optimal formalarının müəyyənləşdirilməsi.

6. Bazar infrastrukturunun inkişafı.

Qeyd etmək lazımdır ki, müflisləşmə təhlükəsi qarşısında qalan müəssisənin rehabilitasiyası və sanasiyasının mahiyyəti daha çox onunla bağlıdır ki, müəssisə görülən təşkilati tədbirlər, struktur yenidənqurulması, istehsalın strukturunun optimallaşdırılması, əlavə maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi hesabına özünün ödəmə qabiliyyətini bərpa etsin.

ƏDƏBİYYAT

1. Государственное регулирование рыночной экономики. Учебник. Под общей редакцией В.И.Кушлина. Москва 2005. с.828 2. А.А.Топов., М.А.Яхьяев "Агропромышленной комплекс России: проблемы и решения". Москва 2003. с.409. 3. S.V.Salahov "Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi prinsipləri". Bakı 2004. s.504.